

Helyzetkép a hazai idegennyelv-tudásról*

Az idegen nyelvek oktatásának jelentőségét aligha kell hosszasan bizonygatni. Közhely, hogy kis ország, kis nép vagyunk, amelynek nyelvét (etnikai) határainkon túl számottevő mértékben nem ismerik és nem tanítják, következésképpen — legyen szó akár gazdasági, akár műszaki-tudományos, akár kulturális együttműködésről vagy éppen turizmusról és személyes kapcsolatokról — a nemzetközi szintekre történő eredményes kilépésünknek elengedhetetlen feltétele a megfelelő szintű idegennyelv-ismeret. Talán felesleges is említeni, hogy a nyelvoktatás ügye különös hangsúlyt kap gazdasági fejlődésünk jelenlegi, nem éppen zökkenőmentes szakaszában, amikor a népgazdasági egyensúly helyreállítása és modernizációs törekvéseink sikere szempontjából létfontosságúnak mutatkozik a minél szélesebb körű és minél aktívabb bekapcsolódás a nemzetközi munkamegosztásba. Az oly sokat emlegetett rugalmas alkalmazkodás a legtágabb értelemben vett külső piacokhoz és a nemzetközi követelményekhez — ha tetszik, ha nem — szükségképpen nyelvi-kommunikációs alkalmazkodást is jelent.

Ez az írás arra vállalkozik, hogy a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban 1979 és 1982 között a felnőtt lakosság országos reprezentatív mintáin végzett adatfelvételek alapján rövid áttekintést adjon arról, hogyan állunk ma Magyarországon az idegen nyelvek ismerete és használata terén.¹ Bár a felmérésekből nyert adatok elsődlegesen az idegen nyelvi ismeretek elterjedtségére, és nem az idegen nyelvek oktatására vonatkoznak, közzétételükkel nem utolsó sorban az a célunk, hogy felhívjuk a közfigyelmet az idegennyelv-oktatás továbbfejlesztésének szükségességére.

1. A 18 éven felüli lakosságnak mintegy 13,5%-a beszél egy, 3,5%-a kettő és nem egészen 1%-a három idegen nyelvet. A nyelvtudók — idegen nyelvi ismereteik forrását tekintve — alapvetően két csoportra oszlanak. Az egyik csoportot a magyarországi nemzetiségi nyelveknek (német, román, szlovák, délszláv) azok a birtokosai alkotják, akik idegen nyelvi ismereteiknek az alapjait kisgyermekkorban spontán nyelvelsajátítás formájában családi kör-

* A tanulmány egyes gondolatait és az első két vizsgálat részeredményeit megtalálhatók az 1. számú jegyzetbeli írásomban. Ez az anyag egészében azonban itt jelenik meg először.

¹ A három adatfelvételben összesen 24 000 alannyal készült kérdőíves interjú. Mindhárom minta reprezentatív volt a nemre, az életkorra, az iskolai végzettségre, a foglalkozásra és a lakóhely típusára. A vizsgálat módszertani háttéréről, a survey-módszerekkel történő szociolingvisztikai adatgyűjtés lehetőségeiről és korlátairól lásd: Terestyéni T., Idegennyelvi kommunikációs kultúra Magyarországon (Szociolingvisztikai adalékok). In: Szociológia 1981/3—4.

nyezetükben szerezték meg. A spontán nemzetiségi nyelvtudók a felnőtt lakosság 4,6%-át teszik ki. Meg kell jegyeznünk, hogy a nemzetiségi nyelvtudás és a nemzetiségi önbesorolás nem esnek egybe: azok, akik a népszámlálás alkalmával nemzetiséginek nevezik magukat, a nemzetiségi nyelvtudóknak csak egy szűkebb részhalmazát képezik.² A nyelvtudók másik csoportjába azok tartoznak, akik idegen nyelvi ismereteiket nem spontán módon, hanem tudatos iskolai vagy iskolán kívüli oktatás keretében sajátították el. Ez a csoport a felnőtt lakosság 9,2%-át jelenti. Mintavételi és adatfelvételi problémák miatt a cigány nyelvre, illetve nyelvtudásra vonatkozóan nem kaptunk megbízható eredményeket, ezért a cigány nyelvismeret adatai itt és a továbbiakban is végig hiányoznak.

Az idegen nyelveket ismerők 52%-a férfi, 48%-a nő. Az összes felnőtt magyar férfi 15%-a, és az összes felnőtt magyar nő 13%-a beszél valamilyen idegen nyelvet (a „magyar” jelzón értelemszerűen magyar állampolgárt, nem pedig magyar nemzetiséget kell érteni). A férfiak magasabb nyelvtudása elsősorban abból következik, hogy átlagosan magasabb az iskolázottságuk, mint a nőké, hiszen a nyelvismeret — magától értetődő módon — elsősorban az iskolázottsággal függ össze.

A magasabb iskolázottságúak között sokkal nagyobb arányban találunk nyelvtudókat, mint az alacsonyabb iskolázottságúak között. Feltűnő, hogy az általános iskola elvégzésének mennyire csekély a hatása az idegen nyelvi ismeretekre, holott idegennyelv-oktatás az általános iskola felső tagozatán is folyik. Még inkább elgondolkodtató, hogy bár a középiskolát, de különösen a főiskolát, egyetemet végzettek körében lényegesen magasabb az idegen nyelvet ismerők aránya, mint az alacsonyabb iskolázottságú csoportokban, e magasabb arányokban sem tükröződik az a tény, hogy ezen iskolázottsági rétegek esetleg több nyelvben is hosszas és elvileg magas szintű képzésben részesültek.

Ha az idegen nyelvi ismeretek elterjedtségét foglalkozási csoportokban vizsgáljuk, ismét elsősorban az iskolázottsági szint hatását érhetjük tetten: a magasabb iskolázottságot igénylő pályákon, első helyen az értelmiségiek, de az egyéb szellemiek között is, lényegesen magasabb az idegen nyelvet tudók aránya, mint a többi foglalkozási csoportban. A tanulók esetében természetes a nyelvtudók nagy száma, hiszen — lévén 18 éven felüliek — a túlnyomó többségük minimálisan középiskolai idegennyelv-oktatásban részesült. A fizikai foglalkozási csoportokhoz és a háztartásbeliekhez képest a nyugdíjasok között is viszonylag nagy az idegen nyelvet tudók aránya, amit egyfelől azzal magyarázhatunk, hogy a magasabb iskolai végzettségű nyugdíjasok jelentős része valószínűleg idegen nyelvi ismeretekkel is rendelkezik, másfelől pedig azzal, hogy a nyugdíjasok csoportjában nagyobb arányban fordulnak elő nemzetiségi idegennyelv-tudók, mint az aktív és következőképpen fiatalabb életkorú foglalkozási csoportokban.

Bár kétségtelen, hogy a magasabb iskolázottságot igénylő foglalkozásokban magasabb az idegen nyelvi ismeretekkel rendelkezők aránya, e magasabb arányok ellenére is nyilvánvaló, hogy az idegen nyelvi ismeretek elter-

² A nemzetiségekkel, illetve a nemzetiségi önbesorolással kapcsolatos nyelvi kérdésekről lásd: Hoóz I., A népesség nemzetiség szerinti számbavételének problémái. In: Demográfia 1975/1.; Kóvágo L., Nemzetiségek a mai Magyarországon. Kossuth, Budapest 1981; Terestyéni T., Nemzetiségi nyelvtudás Magyarországon. In: ÁGK híradó 1982/2.

1. táblázat

Idegennyelv-tudás és iskolai végzettség
(az iskolázottsági csoportok százalékában)

	8 általánosnál kevesebb	8 általános	Közéiskola	Főiskola, egyetem	Felnőtt lakosság összesen
Idegennyelvi ismerettel rendelkezik	6,8	7,0	23,8	47,4	13,5
nem rendelkezik	93,2	93,0	76,2	52,6	86,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

2. táblázat

Idegennyelv-tudás és foglalkozás
(a foglalkozási csoportok százalékában)

	Idegennyelvi ismeretek		
	rendelkezik	nem rendelkezik	összesen
Értelmiségi	46,7	53,3	100,0
Egyéb szellemi	18,7	81,3	100,0
Szakmunkás	7,1	92,9	100,0
Betanított munkás	5,9	94,1	100,0
Segédmunkás	4,3	95,7	100,0
Tanuló	60,2	39,8	100,0
Háztartásbeli	6,2	93,8	100,0
Nyugdíjas	14,2	85,8	100,0
Egyéb	8,5	91,5	100,0
Összes foglalkozási csoport együtt	13,5	86,5	100,0

jedtsége messze elmarad attól a szinttől, amelyet a foglalkozás és a foglalkozáshoz igényelt iskolai végzettség alapján feltételezhetnénk. A túlnyomórészt felsőfokú végzettségű és jelentős hányadukban vezető beosztású értelmiségieknek is csak alig a fele beszél idegen nyelveket, az egyéb szellemiek csoportjában pedig még ennél is sokkal rosszabb az arány. Hozzátehetjük, hogy a tanulók esetében is csak részlegesen tükröződik a közép- és a már folyamatban levő felsőfokú iskolai idegennyelv-oktatás hatása.

Az idegennyelv-tudás elterjedtsége szoros kapcsolatot mutat a településtípussal. Budapesten a lakosság 30%-a, a megyei jogú városokban 17%-a, az egyéb településeken viszont csak alig 10%-a beszél valamilyen idegen nyelvet. A lakóhely és az idegennyelv-tudás kapcsolata mögött újra az iskolázottsági szint hatását kell sejtenuünk: Budapesten és a nagyvárosokban magasabb az iskolázottság, mint az egyéb településeken. Arra is gondolnunk kell azonban, hogy a nagyvárosi környezetben több az olyan stimulus, amely idegennyelv-tanulásra serkent, és valószínűleg nagyobb a külföldiekkel való érintkezés lehetősége is.

2. A Magyarországon leginkább ismert idegen nyelvek között indo-európai világnyelveket és a szomszédos kisebb népek nyelveit találjuk. Ahhoz

természetesen, hogy az adatokat helyesen tudjuk értelmezni, szét kell választanunk a különféle oktatási formákban tudatosan nyert idegen nyelvi ismereteket és a spontán nyelvelsajátításban szerzett nemzetiségi nyelvtudást. Megjegyezzük, hogy iskolás korban a spontán nemzetiségi nyelvtudást is kiegészíthette, továbbfejleszthette iskolai oktatás, ez azonban az eredendően nemzetiségi jelleget nem befolyásolja lényegesen.

A nem nemzetiségi nyelvtudók között kiemelkedően azoknak az aránya a legmagasabb, akik németül beszélnek. Mint később látni fogjuk, a német nyelvet — történelmi-kulturális hagyományként — mind a mai napig előszeretettel választják nyugati idegennyelv-tanulmányok tárgyául. A németet az orosz követi, ismertségének a mértéke azonban a legkevésbé sem tükrözi,

3. táblázat

A nyelvtudás megoszlása nyelvek szerint
(a felnőtt lakosság százalékában)

	Nem nemzetiségi nyelvtudók	Nemzetiségi nyelvtudók	Összes nyelvtudó
Német	5,44	2,37	7,81
Angol	1,99	0	1,99
Francia	0,80	0	0,80
Orosz	2,98	0,05	3,03
Román	0,28	0,32	0,60
Szlovák	0,23	1,16	1,39
Délszláv	0,05	0,71	0,05
Egyéb nyelvek	0,63	0	0,63
Összes idegennyelv	9,24	4,61	13,51

hogy már az általános iskolában kötelező oktatási tárgy. A rangsorban az angol nyelv a harmadik: nemzetközi elterjedtsége, jelentősége a tudományos, a műszaki és az üzleti életben, továbbá a pop-kultúrában betöltött szerepe jelentősen emelte a népszerűségét az utóbbi évtizedekben. A francia nyelv ismerete az előző háromhoz képest már lényegesen szűkebb körű. A németet leszámítva a nemzetiségi nyelvek nem spontán nyelvelsajátításból származó ismerete meglehetősen ritka, és még a viszonylag magas értéket mutató szlovák és román esetében is valószínűleg csak azok között elterjedt, akik nemzetiségi vidékeken élnek vagy éltek, illetve a szomszédos országokból települtek át. Ez nem is meglepő, hiszen Magyarországon — a nemzetiségi iskolatípusokon kívül — a szlovák, a román és a délszláv nyelveket sem az általános, sem a középiskolákban nem tanítják, felsőfokú intézetekben és nyelvtanfolyamokon történő oktatásuk pedig nem számottevő. Az „egyéb nyelvek” kategóriájába soroltuk mindenekelőtt azokat a nyelveket, amelyeket nagy populáció beszél Európában, illetve Földünk különböző részein (spanyol, portugál, kínai, japán, arab, hindi, indonéz, szuaheli stb.), nálunk viszont csak elvétve ismeretek. A viszonylag szűk körű hazai ismertség miatt ugyancsak ebbe a kategóriába kerültek a kisebb európai népek nemzetközileg kevésbé jelentős nyelvei közül azok, amelyeket Magyarországon nem beszél nagyobb lélekszámú nemzetiség (olasz, lengyel, cseh, bolgár, a skandináv nyelvek stb.), továbbá a klasszikus holt nyelvek (latin és ógörög), valamint az eszperantó. Az elhanyagolhatóan kevés hazai lakos által beszélt görögöt és a már szórványokban

is alig élő jiddist szintén az „egyéb nyelvek” közé soroltuk. Ebből a meg lehetőségen heterogén összetételű csoportból az olasz, a lengyel, a cseh, a spanyol, a latin és a bolgár bizonyultak a legismertebbeknek.

A nemzetiségi nyelvek esetében a német (sváb) nyelvtudás a legnagyobb arányú, majd sorrendben a szlovák (tót), a délszláv (szerb-horvát, szlovén) és a román (oláh) következik. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy az általunk bemutatott adatok kizárólag a nemzetiségi nyelvek ismeretére, nem pedig a nemzetiségi önbesorolásra vonatkoznak; azt mutatják, hányan állították magukról, hogy kisgyermekkorukban a családban ezen nyelvek egyikén (is) beszéltek és ismereteiket azóta sem veszítették el, nem pedig azt, hogy hányan tartják magukat nemzetiséginek.

A nyelvtudók életkor szerinti megoszlása a hazai idegen nyelvi kultúra jelentős átalakulásáról tanúskodik.

Az iskolai vagy egyéb oktatási formákban elsajátítható világnyelvek ismerete egészében véve az életkor csökkenésével párhuzamosan növekszik, ami természetes is, hiszen a fiatalabb korosztályokban magasabb az átlagos iskolázottsági szint. A növekedés elsősorban az orosz nyelv ismertségének felfutásából adódik, de az angol nyelvtudás folyamatos emelkedése is figyelmet érdemel. A francia nyelv ismerete az összes korcsoportban megközelítőleg azonos szinten áll, a német esetében viszont a fiatalabb korúak között kisebb csökkenés tapasztalható az idősebb generációkhoz képest.

A nyelvtudók részarányának emelkedése a fiatalabb korcsoportokban mindenképpen kedvező jel. Ha azonban arra gondolunk, hogy a nyelvtudók száma a fiatalabb korcsoportokban is messze elmarad azoknak a számától, akik valamilyen oktatási szinten idegen nyelvi képzésben részesültek, különösebb optimizmusra nem találunk okot.

A spontán nemzetiségi nyelvtudók hányada az összes nemzetiségi nyelvénél az életkor csökkenésével egyenes arányban csökken, amiből egy-

4. táblázat

A nyelvtudók részaránya életkori csoportokban nyelvenként
(az életkori csoportok összlétszámának százalékában)

	18 és 19 éves kor között	30 és 39 éves kor között	40 és 49 éves kor között	50 és 59 éves kor között	60 éves kor felett	Összes korosztály együtt
<i>Világnyelvek ismerete</i>						
Német	4,47	4,94	3,50	5,65	5,52	5,44
Angol	3,44	2,04	1,85	0,97	1,22	1,99
Francia	0,79	0,76	0,62	0,68	0,89	0,80
Orosz	6,05	4,03	1,75	1,48	0,89	2,98
Összes világnyelv	11,95	11,29	7,35	6,78	6,32	8,75
<i>Nemzetiségi nyelvismeret</i>						
Német	0,75	0,86	2,49	3,65	5,24	2,37
Román	0,08	0,10	0,28	0,57	0,61	0,32
Szlovák	0,31	0,76	0,73	1,20	2,12	1,16
Délszláv	0,35	0,56	0,39	1,02	1,22	0,71
Összes nemzetiségi nyelv	1,49	2,28	3,89	6,44	9,19	4,56

értelműen arra kell következtetnünk, hogy a nemzetiségi nyelvtudás visszaszorulóban van, és az idősebb generációk kihalásával jelentős mértékű fogyatkozása várható. Azt a kérdést, hogy a nemzetiségi nyelvtudás visszaszorulásának a természetes etnikai keveredésen és asszimiláción túl milyen történelmi, politikai, gazdasági és kulturális okai vannak, más kutatások feladata behatóan vizsgálni.

3. A nyelvoktatás hatékonysága és az idegen nyelvi kommunikációs készségek vonzereje szempontjából természetesen döntő jelentőségű, hogy a lakosság mekkora hányada tanult valaha életében idegen nyelvet és ehhez képest ma mekkora hányad rendelkezik értékelhető nyelvismerettel. Adataink szerint a felnőtt lakosságnak mintegy 62%-a került valamikor az élete során közelebbi kapcsolatba egy vagy több idegen nyelvvel. A nyelvtanulók 17%-a spontán nemzetiségi nyelvelsajátító volt, 89%-a pedig valamilyen tudatos (iskolai vagy iskolán kívüli) oktatási formában (is) folytatott idegen nyelvi tanulmányokat. Mivel az oktatás elsősorban a „nagy” világnyelvek ismeret-szintjét érinti, a továbbiakban oktatási szempontból a nemzetiségi nyelvekkel nem foglalkozunk.

5. táblázat

Nyelvtanulók és nyelvtudók a leginkább oktatott világnyelvek esetében
(a felnőtt lakosság százalékában)

	Valamikor tanulta ezt a nyelvet	Ma jól tudja ezt a nyelvet
Német	25,2	5,4
Angol	7,6	1,9
Francia	5,6	0,8
Orosz	42,5	2,9
Összes világnyelv	55,1	8,7

A felnőtt lakosságnak több mint a fele tanult valamikor egy vagy több világnyelvet. Talán említenünk sem kell, hogy az iskolai végzettség emelkedésével, és ezzel szoros összefüggésben az életkor csökkenésével, nő annak a valószínűsége, hogy valaki legalább eggyel kapcsolatba került a szóban forgó nyelvek közül. Az elmúlt három évtizedben oktatási rendszerünkben az orosz az általánosan kötelező idegen nyelv, korábban viszont a német töltött be többé-kevésbé hasonló szerepet, így természetes, hogy a leginkább tanult idegen nyelvek között messze kiemelkedve az orosz, majd a németet találjuk az első helyeken a rangsorban.

A nyelvtudók száma többszörösen elmarad a nyelvtanulók száma mögött. Viszonylag az angol, majd a német nyelvtanulás volt a legeredményesebb, az orosz nyelvtanulás pedig a legkevésbé eredményes. Az orosz nyelv esetében tapasztalható rendkívül kedvezőtlen nyelvtanuló/nyelvtudó arány kialakulásában valószínűleg számottevő szerepet játszik, hogy jelentős része azoknak, akik oroszul tanultak, csak általános iskolát végeztek, márpedig — mint korábban láttuk — az általános iskolának meglehetősen csekély hatása van

6. táblázat

A nyelvtudók és a nyelvtanulók aránya tanulási formák szerint

csak iskolában tanult idegennyelvet

(mindazok százalékában, akik ezeket a nyelveket csak iskolában tanulták)

	Ma jól tudja ezt a nyelvet	(Ma már) nem tudja jól ezt a nyelvet	Összesen
Német	15,3	84,7	100,0
Angol	19,5	80,5	100,0
Francia	8,5	91,5	100,0
Orosz	6,3	93,7	100,0

csak iskolán kívül tanult idegennyelvet

(mindazok százalékában, akik ezeket a nyelveket csak iskolán kívül tanulták)

	Ma jól tudja ezt a nyelvet	(Ma már) nem tudja jól ezt a nyelvet	Összesen
Német	29,4	70,6	100,0
Angol	25,0	75,0	100,0
Francia	16,0	84,0	100,0
Orosz	9,3	90,7	100,0

iskolában és iskolán kívül is tanult idegennyelvet

(mindazok százalékában, akik ezeket a nyelveket iskolában és iskolán kívül is tanulták)

	Ma jól tudja ezt a nyelvet	(Ma már) nem tudja jól ezt a nyelvet	Összesen
Német	36,4	63,6	100,0
Angol	26,9	73,1	100,0
Francia	19,2	80,8	100,0
Orosz	13,5	86,5	100,0

az idegen nyelvi ismeretekre. A helyzetben remélhetőleg változtatni fog az orosz nyelv oktatásának az általános iskola negyedik osztályában történi bevezetése.

Az iskolában leginkább oktatott világnyelvek tanulásának alacsony hatásfoka természetesen már önmagában is az iskolai idegennyelv-oktatás csekély hatékonyságát jelzi, hiszen e nyelvek ismeretének legszélesebb potenciális forrása a különféle szintű iskolai idegennyelv-tanítás. Mivel azonban itt olyan, kétségtelenül nagy jelentőségű problémáról van szó, amely közoktatásunkat a lehető legközvetlenebbül érinti, közelebről is meg kell vizsgálnunk, hogyan aránylik az iskolai nyelvoktatás hatékonysága az iskolán kívüli nyelvoktatás hatékonyságához: valóban igaz-e, hogy az iskola kevésbé eredményes az idegen nyelvi ismeretek terjesztésében, mint az egyéb nyelvtanulási formák? A kérdés megválaszolása érdekében nyelvenként összehasonlítottuk, hogy

mekkora a jó nyelvtudók aránya azok között, akik csak iskolában tanultak idegen nyelvet, és azok között, akik más forrásból (is) kaptak ismereteket. Iskolán kívüli nyelvtanulási formákon a magánórákat, a TIT és egyéb szervezésű nyelvtanfolyamokat és az önképzést értettük.

Azok között, akik csak iskolán kívüli forrásból vagy iskolán kívüli forrásból is tanultak idegen nyelvet, szignifikánsan nagyobb arányban találunk jó nyelvtudókat, mint azok között, akik csak az iskolai oktatásban ismerkedtek idegen nyelvekkel. Bár semmiképpen sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy azok, akik iskolán kívül (is) tanultak idegen nyelvet, feltehetően valamilyen speciális motivációval vagy indítékkal rendelkeztek a nyelvtanulásra (szülői elvárások, esetleg kényszerek, érdeklődés valamelyik nyelv, illetve kultúra iránt, munkaköri követelmény, szakmai szükséglet stb.), és ez eleve célorientáltabb, szorgalmasabb és kitartóbb, tehát már az indulásnál elkötelezettebb és eredményesebbnek ígérkező tanulásra ösztönzött; az adatok kétségtelenné teszik, hogy az iskolai nyelvoktatás kevésbé hatékony, mint az iskolán kívüli nyelvtanulási formák. Egyúttal az is kitűnik, hogy a leg-hatékonyabb nyelvtanulási mód az iskolai és az iskolán kívüli nyelvtanulás valamilyen kombinációja. Itt természetszerűleg ismét nem feledkezhetünk meg arról, hogy azok, akik az iskolai nyelvoktatás mellett vagy után iskolán kívül is tanultak idegen nyelvet, valószínűleg az átlagnál erősebb motivációval rendelkeztek az eredményes nyelvelsajátításra.

Az iskolán kívüli nyelvtanulási lehetőségekkel élőknek közel a fele németül tanult, ami egyértelműen a német iránti erős vonzalom kifejeződése. A fennmaradó hányad túlnyomó többsége — megközelítőleg azonos arányban — angol és orosz nyelvből vett magánórákat vagy iratkozott be nyelvtanfolyamokra; a francia részesedése az iskolán kívüli nyelvtanulásból meglehetősen csekélynek bizonyult. Mind az iskolai, mind az iskolán kívüli nyelvtanulásban az angol és a német elsajátítása volt a legeredményesebb és az oroszé a legkevésbé eredményes.

4. Az idegen nyelvi kommunikációs kultúra szempontjából az sem elhanyagolható kérdés, hogy a nyelvtudók használják-e egyáltalán a nyelvtudásukat, és ha igen, akkor milyen gyakorisággal és milyen célokra. Adataink szerint az idegen nyelvi ismeretekkel rendelkezőknek majdnem az egy-egyede egyáltalán nem használja a nyelvtudását.

Az angolul és a németül tudók élnek a leginkább, és az oroszul tudók a legkevésbé a nyelvi ismereteikkel. A franciára is inkább a ritka használat jellemző. Megjegyezzük, hogy a spontán nemzetiségi nyelvtudás használata — különösen a német és a délszláv esetében — jóval intenzívebb, mint a világnyelveknél tapasztalható.

Az idegen nyelvi ismeretek használata szempontjából három jellegzetes életszféra különíthető el: a munka (nyelvet tanít, tolmácsol, fordít, szakirodalmat olvas, hivatalos tárgyalásokat folytat idegen nyelven, hivatalos utakat tesz külföldön, nemzetközi konferenciákon idegen nyelven lép fel stb.), a (tömeg)kommunikációs termékek fogyasztása (sajtót és nem szakmai irodalmat olvas, rádiót hallgat idegen nyelven, ott és amelyik nyelv esetében ez lehetséges, idegen nyelvű tévéadásokat néz stb.) és végül a magán-szféra (családi, baráti, ismerősi kapcsolatok ápolása idegen nyelven, levelezés, magánjellegű utazások külföldön stb.). A leginkább oktatott és ismert világnyelvek ismerőire az a jellemző, hogy nyelvtudásukat elsősorban a munka

7. táblázat

A nyelvhasználat gyakorisága
(az adott nyelvet jól tudók százalékában)

	Nyelvtudását			Összesen
	nem használja	ritkán használja	gyakran használja	
Németül tud	23,2	32,1	44,7	100,0
Angolul tud	19,7	35,2	45,1	100,0
Franciául tud	21,9	50,0	28,1	100,0
Oroszul tud	38,5	35,1	26,4	100,0

területén és (tömeg)kommunikációs termékek fogyasztásában hasznosítják. Ezen az alapirányultságon belül azonban jelentős különbségek mutatkoznak az egyes nyelvek között. Az orosz esetében a munka területén történő használat dominál, a francia esetében viszont a (tömeg)kommunikációs termékek fogyasztása. Az angolul tudók mind a munkában, mind a (tömeg)kommunikációs termékek fogyasztásában nagy intenzitással használják nyelvi ismereteiket, a magánszférában viszont már lényegesen kevésbé. A német használata mind a három életszférában intenzív. A világnyelvek közül a német az a nyelv, amelynek használatából a magánszféra is viszonylag jelentős arányban részesedik, ami egyértelműen azt jelzi, hogy a lakosság magánjellegű külföldi kapcsolatai elsődlegesen a német nyelvterülethez kötődnek.

A világnyelvekkel szemben a spontán nemzetiségi nyelvtudás fő használati területe magától értetődő módon a magánszféra. A nemzetiségi nyelvtudásnak a munkában történő hasznosítása egészen alacsony arányú, és csak azoknál fordul elő, akik magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek. Egészen véve a (tömeg)kommunikációs termékek fogyasztása is kisebb szerepet játszik a nemzetiségi nyelvek használatában, mint a világnyelvek esetében, bár — különösen a délszláv és a német nemzetiségi nyelvtudók körében — még így is számottevő.

5. Az idegennyelv-oktatás hatékonyságát jelentős mértékben befolyásolhatják a nyelvtanulással és az egyes nyelvekkel kapcsolatos attitűdök, preferenciák, sztereotípiák. Felméréseink szerint a nyelvtanulás jelentőségét kevés kivétellel azok is elismerik, akik maguk semmilyen idegen nyelvet nem tanultak. A 18 éven felülieknek közel a 90%-a van azon a véleményen, hogy Magyarország lakosai számára nagyon fontos az idegennyelv-tanulás, és mindössze 10% utasítja el ezt az álláspontot. A nyelvtanulás fontosságát a kérdezettek elsősorban a külföldi utazásokkal, a Magyarországra látogató külföldiek nagy számával, a turizmus fejlődésével indokolták. A nyelvismeret szakmai és kulturális értékekkel (a szakmai látókör bővítése, nemzetközi munkakapcsolatok, népek közötti együttműködés, más kultúrák megismerése stb.) többnyire csak olyan magasabb iskolázottságúak hozták összefüggésbe, akik maguk is jól beszélnek egy vagy több idegen nyelvet.

„Milyen idegen nyelvet tanulna ön szívesen, ha most lenne 14 éves?” — tettük fel a kérdést azoknak, akik szerint a nyelvtanulás fontos dolog.

A férfiak és a nők megközelítőleg azonos arányban választották az egyes nyelveket, az egyedüli kivétel a francia volt, amelyre pontosan kétszer annyi

8. táblázat

Választott idegennyelv
(azok százalékában, akik szívesen tanulnának idegennyelvet)

Német	41,1
Angol	28,8
Francia	4,9
Orosz	16,4
Nemzetiségi nyelv (román, szlovák, délsláv)	1,5
Latin	1,2
Egyéb nyelv	1,9
Szívesen tanulna, de nem tudja eldönteni, melyiket	4,2
Összesen	100,0

nő szavazott, mint férfi. Az életkor és az iskolai végzettség szerint viszont már igen jelentős különbségek tapasztalhatók a választásban. A leginkább oktatott idegen nyelvekre korlátozva megfigyeléseinket azt tapasztaltuk, hogy az életkor csökkenésével és az iskolai végzettség emelkedésével erőteljesen növekszik az angol népszerűsége, jelentősen csökken viszont az oroszé és kis mértékben a németé. Bár a francia nyelvet egészében véve viszonylag kevesen választották, ebben az esetben is az az összefüggés mutatkozott, hogy az életkor csökkenésével és az iskolázottság emelkedésével növekszik a népszerűsége. Az egyéb nyelvek között az olasz, a spanyol, a svéd, a lengyel és a japán volt a legnépszerűbb.

Az eredmények közül mélyen elgondolkodtató az orosz nyelv fogadtatása. Természeteszerűleg az általánosan kötelezővé tett és nem éppen könnyű idegen nyelvi tantárgyakkal kapcsolatban érthetőnek tűnik egy bizonyos fokú ellenzés (lehetséges, hogy ötven évvel ezelőtt az akkoriban az oroszhoz hasonló szerepet betöltő német vagy latin nyelvi tanulmányok sem örvendtek különösebb népszerűségnek). Azt is figyelembe kell vennünk, hogy mindazok, akik iskolai pályafutásuk során hosszas orosz nyelvi tanulmányokat folytattak, de nem jutottak értékelhető eredményre, aligha választanák újra ezt a nyelvet tanulmányaik tárgyául. Ezek a tényezők azonban csak árnyalhatják, de teljes mértékben semmiképpen sem magyarázhatják azt a helyzetet, hogy a több évtizedes múltra visszatekintő általánosan kötelező orosz nyelvoktatásnak csak kevéssé sikerült olyan motivációkat kiépíteni, amelyek az orosz nyelvi tanulmányokat vonzóbbá és egyúttal eredményesebbé tennék.

A nyelvek választásának indoklása (miért éppen ezt vagy azt a nyelvet tanulná szívesen?) közvetve arról árulkodik, hogy a lakosságban milyen képzetek élnek egyik vagy másik nyelvvel kapcsolatban. A német választását legerősebben a kérdezetteknek az a feltevése motiválta, hogy németül mindenütt boldogulni lehet. Ami tehát a praktikus használhatóságát illeti, a németet igen erősen felértékelték alanyaink. Az összes nyelv közül a német esetében hivatkoztak a válaszadók a viszonylag legnagyobb arányban a baráti vagy ismerősi kapcsolatokra, ami ismét arra utal, hogy a magyar lakosság személyes

külföldi kapcsolatainak jelentős hányada német nyelvterülethez kötődik. Az angol nyelv választása mellett felhozott érvek túlnyomó többsége az egész világon való széles körű elterjedtségére és a nemzetközi jelentőségére vonatkozott, de egyúttal az angolt preferálók között voltak a legnagyobb arányban azok is, akik szakmai hasznosságára hivatkoztak. Az orosz nyelvet választók elsősorban politikai és szövetségi szempontokat emeltek ki, az orosz nyelvű kultúra gazdagságáról és az orosz nyelv szakmai hasznosságáról gyakorlatilag alig tettek említést. Ebben megint annak a jelét fedezhetjük fel, hogy az iskolai oktatás meglehetősen szegényes és egyoldalú motivációkat kínál az orosz nyelv elsajátításához. A francia nyelv választása mellett felhozott legfőbb érv a szépsége volt; elterjedtségével és nemzetközi jelentőségével — különösen a németet és az angolt preferálókhoz képest — már csak egészen kis arányban érveltek.

6. Szóhasználatunk mindvégig egyértelműen azt sugallta, hogy az idegen nyelvek magyarországi ismeret- és használatszintjét, és ezzel a legszorosabb összefüggésben az idegen nyelvek (iskolai) oktatásának hatékonyságát alacsonynak tartjuk. Felvetődik a kérdés, hogyan állnak más országok ezen a téren: vajon nemzetközi összehasonlításokban is kedvezőtlennek mutatkozik a magyarországi helyzetkép?

Sajnálatos módon a nemzetközi szakirodalomban kevés az idegen nyelvek különböző országbeli ismertségére vonatkozó megbízható adat. Ennek legfőbb oka, hogy a statisztikák többsége az iskolai nyelvtanítás sokszor nagyon kedvező mutatószámaira épül, amelyekből csak nagyon áttételesen és nagyon bizonytalanul lehet a nyelvtudók tényleges számára következtetni. A hasonló lélekszámú európai országok közül éppen a szomszédos Ausztriából állnak rendelkezésünkre olyan adatok, amelyek tökéletesen megbízhatók és összehasonlításokra is alkalmat adnak.³

A 15 és 70 év közötti osztrák lakosság 44%-a tanult valamikor az élete során legalább egy idegen nyelvet. A 18 éven felüli magyar lakosságra vonatkozóan — a spontán nemzetiségi nyelvsajátítókat leszámítva — ez az arány 57%. Bár az osztrák és a magyar minta életkori összetételének eltérése csak hozzávetőleges összehasonlítást tesz lehetővé, mindenképpen úgy tűnik, hogy Magyarországon nagyobb a lakoságnak az a hányada, amely idegen nyelv- oktatásban részesült. Rögtön megváltozik azonban ez a számunkra hízelgő kép, ha azt hasonlítjuk össze, hogy a két országban milyen mértékben hasznosítják az idegen nyelvi tanulmányok eredményeit. Ausztriában a 45%-a mindazoknak, akik valamikor tanultak idegen nyelvet, rendszeresen vagy alkalmanként használja is a nyelvtudását, Magyarországon viszont a nyelv- oktatásban részesülteknek mindössze 12%-a használja a tanultakat. Ez azt jelenti, hogy míg a 15 és 70 év közötti osztrák lakoságnak mintegy 20%-a vesz részt több-kevesebb gyakorisággal idegen nyelvi kommunikációban, addig a 18 éven felüli magyar lakoságnak csupán nem egészen a 7%-a. E számunkra rendkívül kedvezőtlen arányok két, egymással nyilvánvalóan szoros kölcsönhatásban levő jelenséget tükröznek: egyfelől azt, hogy Magyarországon az idegen nyelvi tanulmányok mennyiségéhez képest lényegesen kisebb a hasznosítható, „bevezethető” idegen nyelvi ismeret, másfelől azt, hogy lényegesen szűkebb körű az idegennyelvi kommunikációban való részvétel (lehetősége? követelménye?). Ha ehhez hozzátesszük, hogy Ausztria hagyó-

³ Fremdsprachenkenntnisse der österreichischen Bevölkerung. In: Beiträge zur Österreichischen Statistik 430. Heft. Wien 1976.

mányos külföldi kapcsolatainak egy igen jelentős hányada olyan nyelvterületre (Német Szövetségi Köztársaság, Svájc) irányul, amelynek nyelvét az osztrákoknak nem kell tanulniuk, akkor a külfölddel történő közvetlen érintkezés nyelvi-kommunikációs bázisát tekintve még nagyobb különbségeket sejtethetünk a két ország között. Lehetséges természetesen, hogy más szomszédos országokkal összehasonlítva kedvezőbb helyzetben vagyunk, de ha esetleg így is lenne, az idegen nyelvek magyarországi ismeretszintjével, használatuk mértékével és a nyelvoktatás hatékonyságával akkor sem lehetünk maradéktalanul elégedettek.

Befejezésül hangsúlyozni szeretnénk, hogy e helyzetképet semmiképpen sem szabad úgy értelmezni, mint valamiféle vádat vagy támadást a sokszor nagyon nehéz körülmények között is áldozatos munkát folytató nyelvoktató pedagógusok ellen. A nyelvoktatás csekély hatékonyságának sokféle, a pedagógusok személyét és kompetenciáját meghaladó oka van, amelyeket ebben az írásban meg sem kíséreltünk számba venni. Mindenesetre ahhoz, hogy a viszonylagos hatástalanság okait feltárhassuk és terveket kovácsolhassunk a továbblépésre, elengedhetetlen, hogy tisztán lássuk azt a helyzetet, amelyből ki kell indulnunk.

TERESTYÉNI TAMÁS

The Knowledge of Foreign Languages in Hungary

by TAMÁS TERESTYÉNI

The competence of a population to speak and understand foreign languages forms an integral part of its communication culture. The richer and wider the knowledge of foreign languages is in a community, the more possibilities this community has for direct contacts with other cultures, for establishing relations over the frontiers, across the borders, and, in general, for international communication. In order to survey how many and what languages Hungarian citizens speak we have collected a large amount of data through questionnaires. Our data may offer useful information about the spread of foreign language communication culture, the linguistic-ethnic composition of the population, the most important changes of foreign language culture, and the efficiency of language teaching in Hungary.

Among the foreign languages best known in Hungary we mainly find Indo-European world languages and the languages of the neighbouring smaller nations. Most widespread is the knowledge of the German language: on the one hand, it is the language of an important national minority living in Hungary, and on the other, as a historical-cultural tradition, it is often chosen for studying. German is followed by the Russian language, but its knowledge does not at all reflect the fact that it is a compulsory subject in the Hungarian education system. English is the third: its international use, its importance in the scientific, technical and commercial life and its role in pop-culture considerably increased its popularity in the last decades. Compared to these, the knowledge of the French language is quite restricted. Next to German Slovak is the most significant language spoken by a national minority and it is followed by the South Slavic (Serbian, Croatian, Slovenian) languages.

Since a large number of people speak foreign languages as members of the national minorities in Hungary, in order to get an adequate picture of the linguistic culture of the population we must separate the linguistic competence of the national minorities speaking a foreign language as their mother tongue from the foreign language knowledge of the non-native speakers obtained in various forms of education or in other ways. More than one-third of the Hungarian population knowing foreign languages are native speakers of them. The knowledge of the German is the most frequent as a native language, and it is followed by Slovak, the South Slavic languages and Rumanian. (Unfortunately the large Gipsy population of Hungary and consequently the Gipsy language were underrepresented in our study because of several methodological difficulties.) The national minorities living in Hungary are mostly fluent bilinguals: according to the situation they can use Hungarian as well as their native language.